

Transparent examination i forskarutbildningen

A. Ahlberg, *Lunds Tekniska Högskola*

ABSTRAKT: I internationell jämförelse är svensk forskarutbildning präglad av transparens och öppenhet; doktorander utför riktig forskning som publiceras offentligt efter att ha gått igenom *peer review*. Undantaget till öppenheten är det allra sista steget i utbildningen, betygsnämndmötet varifrån enbart röstsiffror meddelas (betygsnämndsekretessen). Vad händer i det slutna mötet? Vilka normer används? Hur uppfattar examinatorerna och opponenter avhandlingarna, disputationprocessen, respondenternas förmågor, och forskningsmiljöerna som doktoranderna verkar i? Dessa frågor är särskilt viktiga för yngre forskare inför sina första betygsnämnduppdrag och har därför undersökts i intervjuer inom ramen för LTH:s docentförberedande kurs. Intervjuundersökningarna följdes av en heltäckande enkätstudie riktad till samtliga opponenter och betygsnämndledamöter som var verksamma i fakultetens disputationer vårterminen 2014.

1 BAKGRUND – INTERVJUER AV BETYGSNÄMNDLEDAMÖTER 2011-2014

För att förbereda sig på framtida betygsnämnduppdrag intervjuade LTH:s docentkursdeltagare erfarna betygsnämndledamöter, dvs forskare vid den egna institutionen eller från det egna ämnet. Intervjuerna (>100) dokumenterades i korta anonymiserade narrativ som kom att utgöra diskussionsunderlag i LTH:s docentförberedande kurs [1]. Dessa andrahandshistorier samlades in med varierande intervjuvåna och handlade om disputationer både innanför och utanför den egna fakulteten. Ibland belystes disputationer som upplevts kontroversiella, medan många narrativ är påfallande odramatiska; avhandling och försvar var utmärkta och man röstade enhälligt ”Godkänt”, dock ofta utan att i intervjun tydligt kunna peka på vilka konkreta kriterier betygsnämnden lutat sig mot i bedömningen. Nedan följer ett axplock av tema ur intervjuerna som ventilerats i den docentförberedande kursen:

- Betygsnämndledamöter som röstat baserat på sin expertis men som efteråt finner det svårt att explicitgöra vad godkänt-kriterierna består i.
- Betygsnämndledamöter fokuserar ofta respondentens självständighet och förmåga till helhetsbild (särskilt vid sammanläggningsavhandlingar med artiklar med flera medförfattare).
- Betygsnämndledamöter som lutar sig starkt mot att sammanläggningsavhandlingens artiklar redan godkänts i *peer review* i välrenommerade tidskrifter (kappans roll underordnad).
- Betygsnämnder som inte berör eller känner till de nationella lärandemålen för forskarutbildningen [anm: varav några men inte alla berör avhandlingsarbetet].
- Betygsnämnders kritik riktar sig ofta mot handledare och institution, snarare än mot respondenten. Disputationerna blir m.a.o. ett sätt att kalibrera forskarutbildningskvaliteten mot omvärlden.
- Disputationsregler uppfattas delvis olika inom betygsnämnder, t ex rörande rollfördelningen mellan de inblandade aktörerna.
- Kvinnliga betygsnämndledamöter anlitas ibland i disputationer som ligger perifert i förhållande till deras expertis (sidoeffekt av fakultetens svårighet med att uppnå könsbalanserade betygsnämnder).

I dessa diskussioner om betygsnämnder återkommer man ofta till den något uppgivna ståndpunkten att ”alla godkänns ju ändå av betygsnämnder som inte tillåts fälla respondenten”. En pessimistisk hållning till den 100%-iga genomströmningen är att fakulteten riskerar godkänna respondenter och avhandlingar som inte borde ha accepterats. En optimistisk hållning är att den formativa handledningen och interna kvalitetssäkringen enbart släpper fram flygfärdiga respondenter till disputation. Nedan i kapitel 2 presenteras ett försök att under en termin ringa in de faktiska förhållandena i denna fråga.

2 UPPFÖLJNINGEN – SCREENING AV SAMTLIGA BETYGSNÄMNDER VT 2014

Inom ramen för ett EQ11-projekt 2013-2014 kontaktades samtliga 288 individer i betygsnämnder och bland opponenter som varit verksamma vid LTH-disputationer vårterminen 2014. 166 av dessa deltog i studien, dvs 58%. Ambitionen var att få en representativ bild av disputationerna som möjligt. Ursprungligen planerades detta göras med intervjuer, men efter oro inom fakulteten för att den känsliga betygsnämndsekretessen i något fall skulle råka brytas genomfördes istället en omfattande web-enkät (LU Survey & Report) där informanternas namn och mailadresser extraherades ur fakultetens disputationens anmälningsarkiv och där svaren numrerades och avidentifierades. På detta vis gavs man en möjlighet att ärligt och utan överdriven artighet reflektera över disputationsprocessen och bedömningarna av respondenternas prestationer.

Det visade sig att informanterna huvudsakligen (85%) rekryterats internationellt och från andra svenska lärosäten och att de uppfattade att deras expertis matchade avhandlingarnas vetenskapliga innehåll väl (94%). Nästan lika många internationellt rekryterade (46%) som nationellt rekryterade (54%) respondenter hade bedömts. Sammanläggningsavhandlingar dominerade starkt (bara 8% renodlade monografier).

I två av tre sammanläggningsavhandlingar utgjorde kapporna verkliga synteser över avhandlingsarbetet med adekvata kopplingar till forskningsfältet (i motsats till att enbart återupprepa de ingående artiklarnas innehåll i kondenserad form). Här sågs alltså utrymme för förbättring i var tredje fall. De flesta av informanterna menade att den slutna betygsnämnddiskussionen varit välbalanserad (60%), medan övriga menade att den eskalerat i alltför positiv eller negativ riktning. Här ställs krav på att den i betygsnämnden som (ofta på kort varsel) utses som ordförande utövar ett tydligt ledarskap. Förslagsvis kan fakulteten tidigare och tydligare förbereda ordföranden på vad rollen innebär. Å andra sidan kände sig de allra flesta inblandade välinformerade om disputationsprocessen. Samtliga 72 disputationer som ingår i studien slutade med att betygsnämnden godkände respondenten, och 94% av informanterna ansåg att röstsiffrorna väl speglade det slutna betygsnämndmötet (1,8% ansåg motsatsen). 6% tyckte att handledarna/institutionen kunde förberett doktoranden bättre inför disputationen medan 94% ansåg att de var väl förberedda. Betygsnämndledamöterna tillfrågades vidare hur säkra man upplevde sig i sin bedömning före-under-efter den offentliga disputationsakten. Gradvis blev allt fler informanter säkrare och mera positiva i sitt omdöme. Det tycks alltså som att disputationerna i sin nuvarande form rätar ut frågetecken hos de som bedömer respondenterna och avhandlingarna. Avhandlingarnas vetenskapliga kvalitet bedömdes i en stor majoritet av fallen vara på en tillräckligt hög till mycket hög nivå (Fig. 1). Doktorandernas vetenskapliga miljöer fick liknande omdömen. I avidentifierade enkätdata kan man se att det fåtal informanter som bedömde försvar och avhandling som svaga/ojämna var utspridda i olika disputationer. Det syntes m.a.o. inte vid någon disputation en majoritet som ansåg den vetenskapliga kvaliteten och självständigheten svag, mycket svag eller ojämn. Det framstår därmed inte orimligt att samtliga 72 respondenter godkändes.

	Number of Responses
Very strong	32 (19,5%)
Strong	55 (33,5%)
Average, sufficient	66 (40,2%)
Weak	7 (4,3%)
Very weak	0 (0,0%)
Uneven	4 (2,4%)
Hard to remember now afterwards	0 (0,0%)
This was difficult to judge	0 (0,0%)
Total	164 (100,0%)

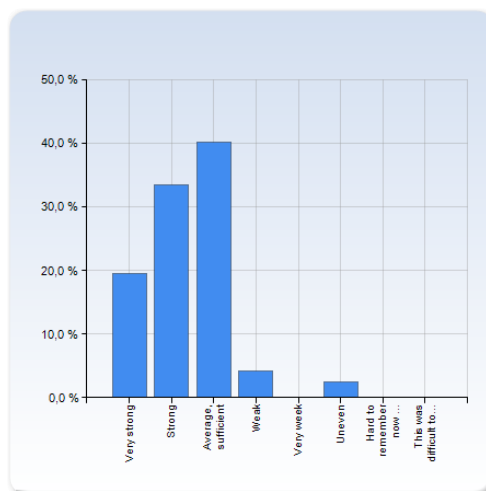

Fig. 1: Opponenters och betygsnämndledamöters bedömning av avhandlingarnas vetenskapliga kvalitet.

Opponenterna var något nöjdare med den vetenskapliga kvaliteten, respondenternas självständighet och med forskarutbildningsmiljöernas kvalitet jämfört med vad betygsnämndledamöterna var. Likaså

var de internationellt inbjudna (som ofta var just opponenter) något nöjdare än vad de svenska är. En hypotes som framförts bland LTH:s studierektorer är att man internationellt imponeras i och med att man är van vid en kortare forskarutbildning med färre framlagda publikationer (Anders Gustafsson, pers. kom).

Internationellt och nationellt rekryterade doktorander vid LTH fick i genomsnitt liknande omdömen, och man kan i materialet ana att doktorander från forskarutbildningsämnen med omfattande forskarutbildning, lång vetenskaplig historia och mera enhetliga vetenskapliga paradigmer fått de allra starkaste omdömena. De nationella lärandemålen för svensk forskarutbildning diskuterades i de flesta fall (60%) inte explicit i betygsnämndmötet. Dock, när informanterna i enkäten konfronterades med lärandemålen så tyckte man sig ändå implicit ha diskuterat många av dem i betygsnämndmötet, medan andra mål förblev relativt osynliga.

Betygsnämndledamöter och opponenter tillfrågades i fritext hur de personligen karaktäriserar en godkänd disputation. Denna fråga visade sig relativt svårbesvarad. Konkreta kriterier kring vad doktoranden bör visa upp, leverera och klara av varvas med tautologier och åsikter såsom ”good science in the papers” och ”excellence”, eller t.o.m. ”scientific beauty”. Fritextsvaren uppvisar såväl en kärna av konkreta nyckelkompetenser som de flesta instämmer i som enskilt avvikande spretiga krav, t ex på hur ingående artiklar publicerats. Undersökningen visar också att grundläggande vetenskapliga motsättningar var relativt ovanliga i dessa betygsnämnder, vilket förstås kan bero på hur de satts samman av värdinstitutionerna för disputationerna.

3 DISKUSSION

Den här studien gjordes för att kringgå att betygsnämnder utöver röstsiffrorna inte tillgängliggör sina bedömningar och kriterier för respondenter och framtida betygsnämndledamöter. Det är ett problem för den som vill förbereda sig på att vara en aktör i ett betygsnämndmöte. Det innebär i sig inte att det saknas argument för betygsnämndmötets slutenhet. Forskarutbildningsämnena har behov av att i fria ordalag i betygsnämndmötet kalibrera sina egna kravnivåer med de tillresta betygsnämndernas kravnivåer. Flera av de externt anlidade informanterna anser dock att respondenten utöver röstsiffrorna borde ha fått kvalitativ återkoppling även från betygsnämndmötet. Motargumentet som hörs mot detta är att doktorandens hela forskarutbildning fram till denna tidpunkt genomgående är formativ och iterativ, men att det till syvende och sist behövs ett summativt slutomdöme som inte är avsett att förbättra doktorandens prestation. Det omdömet hade förstås kunnat vara mer informativt än vad enbart röstsiffran är.

Den genomförda kartläggningen visade i slutänden att det fanns fog för optimism trots den 100%-iga genomströmningen. En handfull betygsnämndledamöter och opponenter ansåg i och för sig att respondenten hade underpresterat avseende vetenskaplig kvalitet och/eller självständighet. I det oidentifierade materialet syns dock inte några fall där flera i ett betygsnämndmöte lutade mot ett underkännande (58% svarsfrekvens utesluter dock inte möjligheten att ett sådana fall förekommit). Den interna kvalitetssäkringen ser alltså ut att ha fungerat vårterminen 2014. Å andra sidan visar pilotundersökningen att disputationer där betygsnämnder upplevt sig pressade att godkänna undermåliga prestationer har förekommit. Slutsatsen är att institutionernas och forskargruppernas egenkontroll räcker långt men att det saknas tydliga mekanismer i disputationsprocessen som skulle kunna fånga upp oacceptabelt svaga prestationer. Informanterna i denna studie har flera förslag avsedda att stärka processen. Bl a föreslår man

- Att preliminära versioner av avhandlingen skickas ut betydligt tidigare än vad som nu sker. Man känner sig överrumplad över att få en tryckt avhandling att läsa på kort varsel.
- Att betygsnämndernas/opponenternas synpunkter vid disputationen tillåts påverka den tryckta avhandlingens slutliga utformning.
- Att betygsnämnden kommunicerar sina omdömen med varandra i god tid inför disputationstillfället.
- Att krävande obligatoriska fördisputationer införs [anm: används redan i vissa forskarutbildningsämnen vid fakulteten].

Svensk forskarutbildning har de senaste decennierna genomgått en avsevärd volymökning, formalisering och internationalisering [2]. Forskarutbildningen utgör Bolognaprocessens tredje och

högsta utbildningscykel, och inom Europa strävar man efter ökad mobilitet och transparens, baserat på formulerade lärandemål [2, 3]. Att de svenska nationella lärandemålen för forskarutbildningen i starkt varierande grad bedömdes vid LTH:s disputationer är både väntat och välkänt från handledarundersökningar (A. Sonesson, pers. kom.). De kritiska frågorna vid utfärdandet av doktorsexamen, som ju sker utanför själva disputationsprocessen, är istället 1) vilka av lärandemålen som examineras vid disputationen och 2) om de mera ”osynliga” lärandemålen uppnåtts i doktorandaktiviteter utanför avhandlingsarbetet. Den minsta möjliga och vanligaste insatsen här har hittills bestått i en kontroll av att rätt mängd högskolepoäng för avhandlingsarbete och kurser noterats i LADOK. På några håll i landet har det dock växt fram nya intressanta organisationsmodeller för forskarutbildningen där en examinator vid institutionen tar ett kvalitativt ansvar för att doktoranden uppfyllt de nödvändiga lärandemålen (t. ex. vid Chalmers och vid Ekologiska institutionen vid Lunds universitet).

Utöver lärandemålen, vilka andra kriterier anser betygsnämndledamöter och opponenter markerar godkäntgränsen? Detta föreföll vara en svår fråga för informanterna i enkätstudien. När man sålunda i svaren sammanfattade sig med uttryck i stil med ”novel good science” så kan detta ha varit ett uttryck för att frågan är svår att kortfattat besvara, eller, att en god förmåga att bedöma en respondent helt enkelt utgör ”tyst kunskap” hos betygsnämndledamöter. Lovitts [4] har med hjälp av gruppintervjuer studerat nordamerikanska examinatorers bedömningskriterier för olika betygsnivåer för forskarutbildningar i en rad forskningsdiscipliner. Examinatorerna där blandar konkreta krav på prestationens karaktär med tautologier, åsikter och t.o.m. förväntade emotionella reaktioner vid läsning av avhandlingar. En del av detta mönster känns igen även studien om genomförts här. Nedan följer ett axplock av mindre kommunicerbara kriterier hämtade ur de amerikanska undersökningarna [4]:

- ”Showing the ability to do research”
- ”Interesting to read”
- ”Results are significant”

Det återstår en sista del i den förhandenvarande studien, och det är en dokumentation av LTH:s forskningsnämnders reaktion på de personliga godkäntkriterier som informanterna i LTH-enkätstudien rapporterade. De tre forskningsnämnderna vid fakulteten består av forskningsledare, studierektorer, forskare och doktorandrepresentanter.

Om man istället vänder sig till den brittiska disputationenkulturen där man i en sluten sittning försvarar sin monografi inför en panel av examinatorer så framträder där ett starkt fokus på hur koherent avhandlingen är, d.v.s. hur väl övergripande frågeställning, teoretiskt ramverk, genomförande och forskningsresultat hänger ihop [5]. Detta perspektiv är något som LTH-studien hade kunnat belysa både för studiens ingående monografi-disputationer och för kvaliteten hos sammanläggningsavhandlingarnas kappor. Men, informanterna i studien diskuterar sällan avhandlingarna på detta sätt, möjligen för att man inte ansåg det viktigt. En spekulation är att man accepterar att avhandlingar består av ett antal mer eller mindre sammanhängande delar från disparata delprojekt som om inte nödvändigtvis behöver hänga samman på ett enhetligt sätt.

4 TACK

Jag vill tacka Anders Sonesson, Medicinska Fakulteten, för att han delat med sig av hans lärandemålundersökningar bland handledare vid Lunds universitet, Ingeborg Van Der Ploeg, Karolinska Institutet, för inspiration från KI:s betygsnämndkartläggning 2014, samt Per Lundberg, Ekologiska institutionen, för hans presentation av ekologernas nyinförda examinatorssystem i forskarutbildningen. Lunds universitet stöttade den här undersökningen inom ramen för EQ11 (2013-2014).

Vi i studierektorsgruppen för forskarutbildningen vid LTH vill uppmuntra övriga LU-fakulteter att utforma egna betygsnämndundersökningar och bistår gärna med erfarenheter, t ex kring enkätutformning etc.

REFERENSER

- [1] Ahlberg, A. (2013), The public PhD defence in Sweden – white smoke signals out of the secret committee room. Abstract, 4th Biennial Conference on Postgraduate Supervision, Stellenbosch.
- [2] Elmgren, M., Forsberg, E., Lindberg-Sand, Å & Sonesson, A (2014), Ledning för kvalitet i forskarutbildningen, Rapport för Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF): Expertgruppen för kvalitetsfrågor, 73pp.
- [3] Ohlin, M. (2007), Bedömning, återkoppling och examination i utbildning på forskarnivå – vad är i fokus? Artikel i Lärande i LTH nr 2.
- [4] Lovitts, B. (2007), Making the Implicit Explicit: Creating Performance Expectations for the Dissertation. Stylus publications, 428pp.
- [5] Trafford, V. & Leshem, S. (2008), Stepping stones to achieving your doctorate – by focusing on your viva from the start. Open University Press, 243pp.